

Sociaal en Cultureel Planbureau

Hoofdstuk 18 van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2019 – Denkend aan Nederland*

Onderzoeksopzet

Pepijn van Houwelingen, Joep de Hart,
Sjoerd Beugelsdijk (RUG), Maroesjka Versantvoort
en Marcel Coenders

Over Denkend aan Nederland

Een groot deel van de Nederlanders geeft aan dat er zoiets als een Nederlandse identiteit bestaat. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft Nederlanders zélf gevraagd wat zij hieronder verstaan. Hierbij zijn vooral de Nederlandse taal, symbolen en tradities belangrijk. Er komen opvallend weinig verschillen tussen Nederlanders naar geslacht, leeftijd, opleiding en afkomst naar voren. We zijn het behoorlijk met elkaar eens over wat Nederland tot Nederland maakt; verschillen bestaan echter wel degelijk. Vrijheid geldt als grote gemene deler voor veel Nederlanders, maar de invulling van dat begrip verschilt in soms tegengestelde richtingen. Onder maatschappelijke druk worden mensen gedwongen een positie in te nemen. Zo kunnen er spanningen ontstaan tussen mensen die zich verbonden voelen met Nederland op basis van symbolen en tradities, en mensen die juist binding met Nederland ervaren op basis van burgerlijke vrijheden. Deze groepen kunnen botsen als er verschillend gedacht wordt over de invulling van de Nederlandse identiteit. Versterkt door (sociale) media geeft dit – ondanks de grote mate van overeenstemming – een beeld van een gepolariseerd land. Deze editie van het *Sociaal en Cultureel Rapport* analyseert en beschrijft datgene wat wij zien als een Nederlandse identiteit en wat ons als Nederlanders bindt en scheidt.

Denkend aan Nederland bestaat uit achttien hoofdstukken. Deze vormen samen verschillende bouwstenen om het burgerperspectief op Nederlandse identiteit gestalte te geven. Er is evenwel voor gezorgd dat elk hoofdstuk apart gelezen kan worden. Alle analyses, thematische verkenningen en essays zijn te vinden op www.scp.nl/SCR2019.

Colofon

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2019

scp-publicatie 2019-10

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkappele

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

isbn 978 90 377 0916 2

18 Onderzoeksopzet

Pepijn van Houwelingen, Joep de Hart, Sjoerd Beugelsdijk, Maroesjka Versantvoort en Marcel Coenders

18.1 Inleiding

Dit hoofdstuk biedt een algemeen overzicht van de methodologische werkwijze en overwegingen van dit Sociaal Cultureel Rapport (scr), waarbij een belangrijke rol is weggelegd voor de dataverzameling die speciaal voor dit rapport is uitgevoerd. Het doel van dit hoofdstuk is op toegankelijke wijze te beschrijven wat de belangrijkste methodologische overwegingen zijn geweest, en op welke data de analyses zijn gebaseerd. Ten behoeve van dit rapport heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp) een nieuwe vragenlijst ontwikkeld. De reden daarvoor is dat er geen getest instrument bestaat dat ons in staat stelt om begrip te krijgen van de vorm en mate van identificatie van Nederlanders met Nederland. Het scp heeft in bestaande vragenlijsten indirect gegevens beschikbaar over aspecten die raken aan nationale identiteit zoals gedefinieerd in hoofdstuk 1, maar deze bieden onvoldoende informatie om dit scr op te baseren. Nationaal en internationaal bestaan er weliswaar vragen over bijvoorbeeld hoe trots men op zijn of haar land is, en of dat men bereid is voor zijn of haar land te sterven, maar dat zijn vragen die naar ons idee onvoldoende houvast geven voor een goede analyse van het concept ‘nationale identiteit’, en die geen informatie geven over de aard van identificatie van Nederlanders met Nederland.

Het ontwikkelen van deze nieuwe vragenlijst, genaamd ‘Denkend aan Nederland’ (dan), is gecoördineerd door de redactie van het scr. De redactie heeft daarbij actieve ondersteuning gekregen vanuit de afdeling methodologie van het scp en de betrokken externe partijen (I&O Research en Centerdata). De ‘dan-enquête’ is in stappen ontwikkeld, waarbij erop is gelet dat de vragen voldoende ingebed zijn in de wetenschappelijke theorie over nationale identiteit, en aansluiten bij de belevingswereld van burgers die de vragen moeten beantwoorden. Om het spanningsveld tussen theoretische inbedding en praktische relevantie te overbruggen bij de ontwikkeling van de dan-vragenlijst hebben we de volgende procedure doorlopen:

fase 1	literatuuronderzoek: inventarisatie van de wetenschappelijke literatuur
fase 2	interviews met experts
fase 3	inventariserende pretest
fase 4	focusgroepgesprekken met burgers door het land
fase 5	ontwikkelen en cognitief testen van de vragenlijst, inclusief beoordeling door de afdeling methodologie
fase 6	pilotvragenlijst afnemen
fase 7	definitieve vragenlijst uitzetten
fase 8	DAN-enquête analyseren en resultaten beschrijven

Elke stap heeft geleid tot een verdere aanscherping van de manier om nationale identiteit te ‘meten’.¹ Bovendien hebben vooral de open interviews met experts en de focusgroepen waardevolle informatie opgeleverd die uitstijgt boven wat men met een gestandaardiseerde vragenlijst kan meten. In wat volgt beschrijven we de stappen die tot de DAN-vragenlijst hebben geleid.

De gehele procedure van start tot het uitzetten van de definitieve DAN-vragenlijst onder burgers in Nederland heeft een jaar geduurd. Na dat jaar heeft de redactie samen met de auteurs van de verschillende hoofdstukken nog ongeveer zeven maanden nodig gehad om tot het eindresultaat te komen zoals in dit SCR is weergegeven. Die zeven maanden zijn gebruikt voor analyse, schrijven, presenteren, verwerken van commentaar en redigeren.

Tabel 18.1

Ontwikkeling en analyse van de enquête Denkend aan Nederland (DAN)

fase	activiteit	doel	periode
fase 1	literatuuronderzoek	kennis wetenschappelijke stand van zaken vergaren	augustus 2017 - januari 2018
fase 2	interviews met experts		september 2017 - januari 2018
fase 3	inventariserende pretest	vragenlijst ontwikkelen	februari 2018
fase 4	focusgroepgesprekken met burgers door het land	validatie	februari 2018
fase 5	ontwikkelen en cognitief testen van de vragenlijst en beoordeling door afdeling methodologie	validatie	maart 2018
fase 6	pilotvragenlijst afnemen	validatie en analyse	april 2018
fase 7	definitieve vragenlijst uitzetten	data verzamelen op basis van definitieve steekproef	juni 2018 - september 2018
fase 8	DAN-enquête analyseren en resultaten beschrijven	analyse	september 2018 - april 2019

18.2 Inventariserend vooronderzoek (fase 1 en 2)

De eerste twee fasen van het inventariserend vooronderzoek – bedoeld om vast te stellen welke onderwerpen in de DAN-vragenlijst aan bod zouden moeten komen – betrof een uitgebreid literatuuronderzoek en diepte-interviews met dertien experts. De experts zijn geselecteerd op basis van hun wetenschappelijke kennis over nationale identiteit en identificatieprocessen. Het doel van de interviews was tweeledig. De gesprekken dienden zowel ter validatie van onze inzichten uit het literatuuronderzoek, als wel ter oriëntatie op de mogelijkheden voor empirisch onderzoek. Deze diepte-interviews met experts namen gemiddeld een à twee uur per gesprek in beslag. De interviews zijn in wisselende samenstelling afgenomen door de redactie van het SCR in de periode september 2017 tot en met januari 2018. Alle interviews zijn met toestemming (*‘informed consent’*) opgenomen en na

afliep uitgeschreven. De geïnterviewde experts zijn in alfabetische volgorde: Paul Cliteur (hoogleraar Universiteit Leiden), Jan Willem Duyvendak (hoogleraar UvA), Godfried Engbersen (hoogleraar EUR), Willem Frijhoff (hoogleraar EUR), Ruud Koopmans (hoogleraar Humboldt Universiteit Berlijn), Joep Leerssen (hoogleraar UvA), Peter Jan Margry (hoogleraar UvA en onderzoeker Meertens Instituut), Pauline Meurs (hoogleraar EUR en voormalig lid WRR), Kees Ribbens (hoogleraar EUR), Paul Scheffer (hoogleraar UvT), Paul Schnabel (hoogleraar UU en oud-directeur van het SCP), Maykel Verkuyten (hoogleraar UU) en Wim Voermans (hoogleraar Universiteit Leiden). Joep Leerssen en Willem Frijhoff zijn bovendien auteur van twee (essay-)hoofdstukken in dit SCR, en hebben input gegeven gedurende het proces. Hoofdstuk 2 is van de hand van Willem Frijhoff en hoofdstuk 4 is geschreven door Joep Leerssen.

Het doel van deze eerste twee fasen van het onderzoek was tweeledig. Ten eerste wilden we een overzicht verkrijgen van de theoretische literatuur over het concept nationale identiteit en meer inzicht in de verschillende perspectieven op dat concept. De samenvatting van deze exercitie is te vinden in hoofdstuk 1. Ten tweede wilden we komen tot een afbakening van het begrip nationale identiteit in de Nederlandse context en een overzicht van de manier(en) waarop dat empirisch vorm zou kunnen krijgen. Een belangrijke conclusie van deze twee fasen was dat er geen meetinstrument bestond waarop we konden voortbouwen. Twee andere belangrijke conclusies waren dat nationale identiteit (bijna) altijd multidimensionaal wordt geïnterpreteerd, en dat de wetenschappelijke discussie zich concentreert in de geesteswetenschappen en overwegend beschrijvend van aard is (wat in het Engels wel wordt aangeduid met *thick and deep contextualization*). De wetenschappelijke hoogtijdagen van literatuur over nationale identiteit liggen duidelijk in de negentiende eeuw, toen natiestaatvorming in Europa aan de orde was (zie ook hoofdstuk 2). Voor ons lag de uitdaging om de rijke historisch-verhalende methode uit de geesteswetenschappen te reduceren tot een set vragen die geanalyseerd zou kunnen worden met behulp van technieken uit de sociale wetenschappen.

Concreet leverde deze twee fasen van het onderzoek het besef op dat we nationale identiteit bij voorkeur zouden willen 'meten' aan de hand van verschillende dimensies. Zoals beschreven in hoofdstuk 5 hebben we aanvankelijk een ruime set van dimensies gehanteerd. Initieel onderscheidde we aspecten gerelateerd aan cultuur (zowel in de betekenis van kunst als in de betekenis van waarden en normen), geschiedenis, symbolen (o.a. taal, mythen, beroemdheden/helden), territoriaal (o.a. landschap), politiek-juridisch (o.a. democratie en de vijf klassieke vrijheden²), economisch-institutioneel en religieus. Voor elk van deze dimensies hebben we in een latere fase vragen geprobeerd te ontwikkelen die deze bronnen van identificatie empirisch vangen.

Een tweede concrete uitkomst van deze fasen van het proces betrof de inventarisatie van vragen in bestaande vragenlijsten. Hoewel de eindconclusie was dat we een nieuwe vragenlijst met bijbehorend nieuw meetinstrument zouden moeten ontwikkelen, is het niet zo dat er helemaal niets is waar we mee kunnen werken.

Concreet bevat het International Social Survey Programme (ISSP) de volgende vragen die interessant zijn:

- 1 In welke mate voelt u zich verbonden met
 - a uw woonplaats
 - b uw provincie
 - c Nederland
 - d Europa
- 2 Sommige mensen zeggen dat de volgende zaken belangrijk zijn om een echte Nederlander te zijn. Hoe belangrijk vindt u elk van de volgende zaken om Nederlander te zijn?

De tweede vraag had antwoorditems uit de volgende categorieën: geboren zijn in Nederland, de Nederlandse nationaliteit hebben, voor het grootste deel van zijn leven in Nederland hebben gewoond, christelijk zijn, zich Nederlander voelen, en Nederlandse voorouders hebben. Deze vragen zijn gebruikt in het eerste hoofdstuk van dit rapport. Ten slotte hebben we in hoofdstuk 9 bij de internationale vergelijking van waarden en normen gebruikgemaakt van een selectie vragen uit de World Values Survey (WVS), de European Values Studies (EVS) en de Eurobarometer. Voor details over de geselecteerde vragen uit deze databases verwijzen we naar hoofdstuk 9.

18.3 Ontwikkelen en afnemen van de pretest (fase 3)

Na de oriënterende fase hebben we in samenwerking met de afdeling methodologie van het SCP een eerste testversie van de DAN-vragenlijst opgesteld. In algemene zin was het doel van de test om via (verschillend geformuleerde) open vragen te inventariseren wat voor associaties het onderwerp ‘Nederlandse identiteit’ in het algemeen bij respondenten oproept en meer specifiek aan welke algemene dimensies (zoals ‘normen en waarden’, ‘tradities’ of ‘geschiedenis’) en welke concrete kenmerken (zoals ‘vrijheid van meningsuiting’, ‘Elfstedentocht’ of ‘de gouden eeuw’) men dan denkt. Dit laatste is gesloten gevraagd, waarbij respondenten steeds ook de mogelijkheid werd gegeven op het eind zelf eventueel ontbrekende aspecten op te schrijven. Op basis hiervan konden we vervolgens achterhalen welke dimensies en kenmerken we hebben gemist, of welke dimensies en kenmerken juist beter niet in de vragenlijst kunnen worden opgenomen, omdat ze bijvoorbeeld onbekend zijn bij het publiek. In februari 2018 is deze vragenlijst bij het I&O-panel van I&O Research opgenomen. De testenquête is beantwoord door 3576 respondenten. Net als in de uiteindelijke versie bestond de testvragenlijst uit een combinatie van open en gesloten vragen. Elke respondent kreeg onder andere (random in een zogenoemde *split run*) een van de volgende vier open vragen voorgelegd:

- Waar denkt u aan als u iemand hoort spreken over ‘Nederlandse identiteit’? Kunt u dit in enkele zinnen omschrijven?
- Hoe zou u ‘ons Nederlanders’ in enkele zinnen omschrijven?

- Wat zijn volgens u belangrijke kenmerken van Nederland? Kunt u dit in enkele zinnen omschrijven?
- Wat is volgens u ‘typisch Nederlands’? Kunt u dit in enkele zinnen omschrijven?

Met behulp van deze open vragen is een inventarisatie gemaakt waar Nederlanders zoal aan denken zodra hen zonder enige voorgaande ‘priming’ wordt gevraagd ‘Nederlandse identiteit’, ‘ons Nederlanders’, ‘belangrijke kenmerken van Nederland’ of datgene wat ‘typisch Nederlands’ is te omschrijven. In totaal zijn de vier versies van de eerste open vraag door respectievelijk 524, 487, 503 en 544 respondenten beantwoord. Naar aanleiding van deze open vraag constateerden we dat het woord ‘identiteit’ dat werd gebruikt in de eerste vraagvariant een sterk polemiserend effect had en daarom in de DAN-vragenlijst beter zoveel mogelijk vermeden kon worden. Deze observatie hebben we ook gedaan in de open focusgroepgesprekken (fase 4). We hebben geconcludeerd dat de vragenlijst het begrip ‘nationale identiteit’ zoveel mogelijk zou moeten vermijden juist vanwege de vele verschillende interpretaties die eraan werden gegeven en de ambivalente gevoelens die mensen erbij hebben. Een discussie over nationale identiteit zonder nader invulling te geven aan dit begrip, gaat makkelijk over in een verhit debat waarbij het begrip ‘nationale identiteit’ gepolitiseerd kan worden, omdat iedereen er zijn eigen invulling aan geeft. Het impliceert dat een heldere afbakening en concretisering noodzakelijk is ten behoeve van de vergelijkbaarheid.

Naast de eerdergenoemde open vragen hebben we een lijst met tien dimensies voorgelegd waarvan mensen in Nederland op een vijfpuntschaal konden aangeven in welke mate men zich daarmee verbonden voelt (1 = hier voel ik mij negatief mee verbonden en 5 = hier voel ik mij positief mee verbonden). Het was in deze inventariserende fase ook mogelijk om zelf een kenmerk op te schrijven (‘anders, namelijk...’). We onderscheidden:

- Nederlandse democratie, vrijheden en rechtsstaat
- Nederlandse normen, waarden en omgangsvormen
- Nederlandse tradities, vieringen en (eet)gewoonten
- Nederlandse kunst en literatuur
- Nederlandse geschiedenis
- Nederlandse taal en symbolen
- Nederlandse beroemdheden en helden
- Nederlands landschap
- Nederlandse economie en verzorgingsstaat
- religie in Nederland
- anders, namelijk...
- nergens mee
- weet ik niet

Onder de bevraagde 3576 respondenten kwam een duidelijke top drie naar voren op de vraag wat hen bindt met Nederland. Op de eerste plaats stond ‘democratie, vrijheden en rechtsstaat’ (36%), gevolgd door ‘waarden, normen en omgangsvormen’ (27%) en op de

derde plek 'tradities, vieringen en (eet)gewoonten' (12%). 'Landschap' werd opvallend vaak genoemd, terwijl 'beroemdheden en helden' relatief weinig werd genoemd als een kenmerk waarmee men zich (het meest) verbonden voelt.

In de volgende stap van de test kregen de respondenten een lijst met bijbehorende items aangeboden voor die dimensie waarmee ze zich het meest verbonden voelen. Het voordeel van deze getrapte procedure is dat elke respondent slechts die selectie van items uit de totale set van 152 (verdeeld over tien dimensies) voorgelegd kreeg die hij of zij op dimensieniveau had aangegeven belangrijk te vinden. Dat hebben we gedaan om de belasting van de respondent te beperken; een te lange vragenlijst kan leiden tot slordigheden bij het (online) invullen door de respondent. Een nadeel van deze procedure is dat niet elke respondent gevraagd is naar elk item. Anders gezegd: niet elk item is beantwoord door de hele steekproef in deze fase. Voor de testfase is dat echter geen probleem, omdat we in deze fase vooral geïnteresseerd waren in het onderzoeken van relaties tussen items (binnen de veronderstelde relaties) en het valideren van de items.

In totaal ging het in de eerste test om 152 items. Deze eerste lijst met items is tot stand gekomen op basis van het literatuuronderzoek en de expertinterviews. Zoals we hierna beschrijven, is de lijst verder aangevuld en aangepast op basis van antwoorden van respondenten op de open vragen in de verschillende tests, alsmede de focusgroepgesprekken. De 185 items die in de uiteindelijke versie van de vragenlijst zijn opgenomen, zijn dus in meerdere stappen gevalideerd, waarbij de input van de respondenten van groot belang is geweest. Het doel is niet tot een uitputtende lijst met items te komen, maar die items te nemen die door veel mensen zelf worden genoemd (herkenbaarheid), en die items op te nemen die op een hoger aggregatieniveau verschillende dimensies van 'typerend voor Nederland' en 'verbondenheid met Nederland' meten. Details van het waarom en hoe van deze dimensionele benadering staat in meer detail uitgewerkt in hoofdstuk 7. In algemene zin is het belangrijk om te beseffen dat we de individuele items (bv. Koningsdag) gebruiken om op zo concreet mogelijke wijze algemene dimensies te meten (in dit geval 'tradities'). Een algemene vraag over tradities is te vaag en moet concreet gemaakt worden om aan te sluiten bij de belevingswereld van de respondent. De lijst met items is idealiter een goede reflectie van het belang dat mensen hechten aan algemene dimensies van identificatie met Nederland. De items dienen daarbij als indicatoren van de meer abstracte dimensies. Op basis van deze cijfers en vooral de open antwoorden die bij de antwoordcategorie 'anders, namelijk...' zijn gegeven, is de vragenlijst op een aantal punten verbeterd. Zo is een aantal elementen toegevoegd die spontaan werden opgeschreven door meerdere respondenten, en die nog niet in onze vragenlijst stonden maar die wel als 'typisch Nederlands' worden gezien (bv. 'wolkenluchten', 'het verenigingsleven' of 'klagen') en zijn er een paar elementen verwijderd waarvan relatief veel respondenten aangaven deze niet te kennen (bv. het boek *De Donkere kamer van Damokles* van W.F. Hermans). De resultaten van de testvragenfase zijn vervolgens gebruikt als input voor de vierde fase van ons inventariserend vooronderzoek: de focusgroepen.

18.4 Focusgroepgesprekken door het land (fase 4)

In fase 4 hebben we de vragenlijst verder gevalideerd aan de hand van focusgroepgesprekken. Het doel van de gesprekken was tweeledig. Ten eerste om verder te inventariseren hoe Nederlandse burgers naar Nederlandse identiteit kijken en ten tweede om onze vragenlijst te valideren. Waar denkt men aan bij 'Nederland'? Hoe ziet hun beeld van Nederland eruit? Wat hoort bij Nederland? Wat niet? Wat vindt men typisch Nederlands? Waarmee identificeert men zich? Waarmee voelt men zich verbonden? Op basis waarvan voelt men zich al dan niet verbonden?

Bij de uitvoering van de focusgroepgesprekken heeft de SCR-redactie ondersteuning gekregen van I&O Research, een bureau dat gespecialiseerd is in deze open gespreksmethode. De bijeenkomsten vonden plaats op vier locaties in Nederland: Amsterdam (14 februari 2018), Enschede (15 februari 2018), Assen (20 februari 2018) en Den Bosch (21 februari 2018). In elke stad zijn twee focusgroepen samengesteld; een groep met lageropgeleide deelnemers en een groep met hogeropgeleide deelnemers. Verder is er gelet op voldoende spreiding in leeftijd, geslacht, stedelijk/platteland en migratieachtergrond in de groepen. In totaal hebben 56 Nederlanders aan de focusgroepen deelgenomen. In alle gevallen was een lid van de SCR-redactie aanwezig bij het focusgroepgesprek (maar participeerde niet in het gesprek zelf). Hoewel het aantal van 56 Nederlanders futiel lijkt op een bevolkingsaantal van meer dan 17 miljoen inwoners, was het opvallend hoe de gesprekken convergeerden in termen van onderwerpen die men wel of niet belangrijk achtte, en de mate waarin de dimensies door ons onderscheiden op basis van de literatuur (h)erkend worden. Het doel van deze open gesprekken was niet om onze theorie te toetsen (daarvoor is het aantal van 56 deelnemers veel te beperkt), maar om te valideren in welke mate we onze ideeën moesten aanpassen en aanvullen.

De gesprekken hadden bewust een open karakter om zo de kans te vergroten dat we aspecten konden oppakken die we nog niet eerder hadden gezien. Elke gesprek verliep wel volgens een vooraf vastgestelde volgorde. Globaal was de volgorde als volgt:

- introductie en kennismaking
- Nederlandse identiteit: begripsbepaling (spontaan)
- items (spontaan en volgens de *card sort*-methode)
- kansen en bedreigingen
- tot slot: algemene vragen en vragen uit de meekijkruimte

Bij de *card sort*-methode zijn we uitgegaan van de inzichten uit de pretestfase met 3576 respondenten, waarbij een groslijst aan items is voorgelegd aan de Nederlandse bevolking. Deze items hebben we op kaartjes voorgelegd aan de deelnemers van deze focusgroepgesprekken. We gebruikten voor elk van de tien dimensies de zes items waarvoor respondenten ten eerste het vaakst hebben aangegeven het te kennen en ten tweede het minst vaak hebben aangegeven zich er niet (positief of negatief) mee verbonden te voelen. Die 60 items zijn vervolgens op kaartjes geprint, zonder weergave van de bovenliggende dimensie.

Een belangrijke eerste stap bij deze *card sort*-methode was om op blanco kaartjes spontaan items op te schrijven die voor de deelnemers persoonlijk een gevoel van verbondenheid met Nederland weergaven. Deze items zijn onderling besproken en geduid. Vervolgens werd aan elke deelnemer een stapel kaartjes met daarop de 60 geselecteerde items uitgedeeld. Deelnemers hebben die items geselecteerd die voor hen persoonlijk een gevoel van verbondenheid met Nederland weergeven. Van die stapel heeft elke deelnemer vervolgens vijf kaartjes gekozen die dit gevoel van verbondenheid het sterkst vertolken. Deze vijf kaartjes hebben ze ten slotte in volgorde gelegd van sterkst naar minst sterke gevoel van verbondenheid. De gespreksleider heeft deze selectie nader met de deelnemers geduid. Concrete bevindingen uit deze fase van het onderzoek waren de vaststelling dat het thema van dit *scr* erg leeft onder burgers in Nederland maar dat het concept ‘nationale identiteit’ een moeilijk begrip is en bij velen een negatieve associatie heeft. Die negatieve associatie komt vooral tot stand bij een smalle essentialistische interpretatie van het begrip nationale identiteit. Bovendien viel op dat er nadruk werd gelegd op het landschap (weilanden, dijken, wolkenluchten) als bron van verbondenheid. Hoewel landschap ook genoemd wordt in de wetenschappelijke literatuur, werd landschap meer genoemd dan aanvankelijk door de redactie werd verwacht.

Een ander opvallend gegeven was dat hoewel de literatuur veel aandacht schenkt aan historische gebeurtenissen, deze in de focusgroepgesprekken niet automatisch boven kwamen drijven. Bovendien zijn de verschillen in waardering soms subtiel. Hoewel Koningsdag zonder Koningshuis is als muziek zonder geluid, maken mensen wel degelijk onderscheid in hun gevoelens ten aanzien van Koningsdag en Koningshuis.

Op basis van de uitkomsten van deze focusgroepgesprekken – uitkomsten die we op zichzelf in deze publicatie ook als onderzoeksmateriaal hebben behandeld en verwerkt – hebben we een definitieve versie van de DAN-vragenlijst opgesteld voor een pilot.

18.5 Cognitief testen van de vragenlijst en een pilot (fase 5 en 6)

Gezien de omvang van de totale vragenlijst is in fase 5 en 6 van het onderzoek na overleg met de afdeling methodologie van het *scp* besloten om de vragenlijst in twee delen te splitsen. De lengte van de vragenlijst hangt samen met de noodzaak om zowel cognitieve als affectieve aspecten van identificatie met Nederland te meten. Anders gezegd: onze keuze om voor elk item te vragen naar de mate waarin een respondent dit *typerend* voor Nederland vindt (cognitief) én de mate waarin dit item een rol speelt bij hun gevoel van *verbondenheid* met Nederland (affectief) heeft een grote impact op de invulduur van de vragenlijst en daarmee de belasting van de respondent. Een te grote belasting leidt mogelijk tot uitval. Om deze reden is besloten om de vragenlijst in twee delen af te nemen.

De twee delen zijn in maart 2018 cognitief getest door I&O Research bij in totaal twaalf respondenten. Een cognitieve test is erop gericht of respondenten bij het lezen en beantwoorden van een vraag de gestelde vraag goed begrijpen en of er mogelijk onduidelijkheden zijn in de vraagformulering. Een cognitieve test is een intensieve procedure waarbij respondenten onder andere met de onderzoeker bespreken waar ze aan denken bij het beant-

woorden van de desbetreffende vraag (ook wel de *think aloud*-methode genoemd). Op deze manier wordt duidelijk of de vraag juist geïnterpreteerd wordt. De deelnemers voor de twaalf een-op-een interviews zijn geworven onder de leden van het I&O-panel. Bij het werven van deze deelnemers is zoveel mogelijk rekening gehouden met een spreiding over verschillende achtergrondkenmerken, zoals leeftijd, geslacht, hoofdbezigheid, opleidingsniveau en inkomen.

Naar aanleiding van deze cognitieve interviews zijn niet zozeer nieuwe vragen of items toegevoegd, maar zijn diverse vraagformuleringen aangepast. De belangrijkste aanpassing van de vragen betrof de wijziging van de algemene introductie van de enquête en de vraagformulering van het grote 'motorblok' van meer dan 150 items. Respondenten bleken het lastig te vinden dat de cognitieve vraag bij deze items ('Hoe kenmerkend zijn deze aspecten voor uw beeld van Nederland?') een unipolaire schaal had, terwijl de daaropvolgende affectieve vraag ('In hoeverre voelt u zich ermee verbonden?') een bipolaire antwoordschaal had, waarbij sommigen zich ook niet goed iets bij 'negatieve verbondenheid' konden voorstellen. Daarom hebben we de vraagformulering versimpeld tot 'Denkend aan Nederland...' en beide vragen unipolair gesteld. Ook zijn naar aanleiding van de cognitieve tests een aantal vragen van deel 1 naar deel 2 verplaatst, om zo de totale belasting over beide delen van de vragenlijst beter te verdelen.

Vervolgens zijn in april 2018 beide delen van de vragenlijst kwantitatief getest in het I&O-panel. Beide delen zijn volgtijdig aan alle respondenten voorgelegd. De lijst met items, verdeeld over beide delen van de vragenlijst, werd random voorgelegd aan alle respondenten. Dit betekent dat de volgorde waarin de items voorgelegd werden aan de respondenten steeds wisselde. Dit minimaliseert een mogelijk effect van de positie van de items in de vragenlijst. I&O Research heeft voor deze pilot een brutosteekproef getrokken uit het I&O-panel van 6000 personen, waarbij rekening is gehouden met de verdeling van de Nederlandse populatie op basis van leeftijd (18 jaar en ouder), geslacht, opleiding en regio. Deel 1 van de vragenlijst had een initiële respons van ongeveer 40% van de brutosteekproef. Dat waren in totaal 2361 van de 6000 personen die hebben gerespondeerd op basis van de uitnodiging en de herinnering. De uitval in de vragenlijst was met 43% van die initiële respons hoog te noemen. De nettorespons op deel 1 was uiteindelijk slechts 23% (1399 personen). Kijkend naar de hoge uitval bij deel 1 viel een aantal dingen op. Zo zagen we relatief veel uitval onder jongeren, laagopgeleiden en ook bij respondenten die de smartphone gebruikten voor het invullen van de enquête. Daarnaast viel op dat ongeveer twee derde van degenen die stopten in de vragenlijst dit deden na de eerste paar vragen. Dit waren de open vragen die de respondent meteen ('koud') dwongen om na te denken over Nederland en hun binding met Nederland. Mensen vonden dit lastig/vervelend en verwachtten dit ook niet, zo bleek uit de feedback. Ongeveer een kwart van de overige uitval bevond zich in het middendeel, bij de lijst met vragen over de afzonderlijke items zoals 'De Nederlandse taal' en 'wolkenluchten'. Van de deelnemers aan deel 1 heeft 80% procent ook meegedaan aan deel 2. Dit gaf een respons van 1123 personen, wat neerkomt op een nettorespons van 19% van de brutosteekproef die hebben meegedaan aan het pilotonderzoek.

Naar aanleiding van deze kwantitatieve test is de vragenlijst nog verder verbeterd, verfijnd en aangepast. De open vragen aan het begin, die tot hoge uitval leidden, zijn bijvoorbeeld naar het eind van de vragenlijst geplaatst. Dit betekent weliswaar dat de respondenten ‘geprimeed’ zullen zijn bij het beantwoorden van deze vragen, maar aangezien we al een goed idee hebben van de spontane antwoorden die op deze vragen gegeven worden naar aanleiding van de pretest en de focusgroepen in de inventarisatiefase is dit niet problematisch. Bovendien gaven sommige respondenten aan dat ze graag hun antwoord op bepaalde vragen zouden willen toelichten. Bijvoorbeeld bij de vraag of de overheid wel of geen rol hoort te hebben bij het denken over de Nederlandse identiteit bleek de gesloten vraagstelling onbevredigend voor respondenten. De mogelijkheid om antwoorden te kunnen toelichten, is bij deze en andere vragen toegevoegd. Items waar veel respondenten ‘ik weet het niet’ op hebben geantwoord, zijn verwijderd.

Aangezien het invullen van deel 2 van de vragenlijst (nog steeds) gemiddeld minder tijd in beslag nam dan deel 1, zijn wederom een paar vragen van deel 1 naar deel 2 overgeheveld. Al met al was onze inschatting dat beide delen van de vragenlijst naar verwachting nu binnen een halfuur zouden moeten kunnen worden ingevuld.

18.6 Uitzetten en analyseren van de definitieve vragenlijst (fase 7 en 8)

Voor onze definitieve vragenlijst hebben we gebruikgemaakt van het LISS-panel van Centerdata. Dit panel van ongeveer 5000 huishoudens is gebaseerd op een kanssteekproef. Technische details over de steekproeftrekking en de wijze waarop respondenten geworven zijn, zijn te vinden op de website van Centerdata (<https://www.lissdata.nl/>). Meer in algemene zin merken we hier op dat de steekproef die is gebruikt voor de opzet van het LISS-panel een kanssteekproef is, die door het CBS getrokken is uit het populatieregister. Hierdoor resulteert het panel in een goede afspiegeling van de Nederlandse bevolking. Alleen personen die in de steekproef zijn getrokken, kunnen deelnemen aan het panel. Er is dus geen sprake van zelfselectie. Hiermee biedt het LISS-panel een goede oplossing voor de mogelijke selectie-effecten bij gebruik van online (*opt-in* of *access*) panels die niet gebaseerd zijn op een kanssteekproef, maar die bestaan uit zichzelf selecterende respondenten die over internet beschikken. Een tweede voordeel van het gebruik van LISS-data is dat we onze gegevens kunnen koppelen aan andere kenmerken van de respondenten. Die gegevens zijn in de loop van de tijd verzameld door Centerdata. Dat stelt ons in staat om gegevens over nationale identiteit te koppelen aan bijvoorbeeld stemgedrag in de Tweede Kamerverkiezingen in 2017. Zo’n koppeling van gegevens is toegepast in hoofdstuk 8. Ten slotte kent LISS een grote steekproefomvang. Daardoor kunnen we uitsplitsingen maken naar provincieniveau. Met 112 respondenten uit de kleinste provincie (Zeeland) is dit nu mogelijk (hoewel verdere uitsplitsingen binnen provincies niet mogelijk zijn). Toch zijn minderheden ook in deze grote steekproef beperkt vertegenwoordigd. Voor verschillende etnische groepen hebben we minder dan 100 respondenten. Dat is een belangrijke reden waarom we geen onderscheid naar etniciteit maken.

De definitieve vragenlijsten voor deel 1 en deel 2 van de DAN-vragenlijst zijn op 30 mei 2018 aangeleverd aan Centerdata. In juni, juli en augustus 2018 is in het LISS-panel deel 1 van de DAN-vragenlijst afgenomen. Van de 6673 panelleden die via e-mail zijn uitgenodigd om deel te nemen aan de online vragenlijst hebben 5159 respondenten deel 1 van de vragenlijst volledig ingevuld (deelnemingspercentage 77,3 %). In juli, augustus en september 2018 is in het LISS-panel deel 2 van de DAN-enquête afgenomen onder de respondenten die ook deel 1 hadden ingevuld. Uiteindelijk hebben 4885 respondenten zowel deel 1 als deel 2 ingevuld (en zijn er dus slechts 274 respondenten uitgevallen na invullen van deel 1). Dat betekent een uiteindelijke respons van $4885/6673 = 73\%$. De meeste respondenten hadden rond de 37 minuten nodig om deel 1 in te vullen. Deel 2 vroeg ook ongeveer 37 minuten. Een analyse van de sociaal-demografische kenmerken van de respondenten die zijn uitgenodigd en de kenmerken van de respondenten die uiteindelijk hebben meegedaan, geeft aan dat er een beperkt selectie-effect is, waarbij laagopgeleiden, jongeren en migranten de neiging hebben om niet mee te doen. Dat zien we ook gereflecteerd in tabel 18.3.

In de vragenlijst zijn ten slotte enkele vragen opgenomen ter evaluatie van de vragenlijst. Dit is gebruikelijk en bedoeld om een beeld te krijgen van de moeilijkheid respectievelijk duidelijkheid van de vragen. Tabel 18.2 geeft een overzicht van deze evaluatievragen voor respondenten die beide delen van de DAN-enquête hebben ingevuld. De respondenten vonden het in het algemeen plezierig om de vragenlijst in te vullen. Bovendien werden de vragen als duidelijk ervaren en geven de meeste respondenten aan dat ze de vragenlijst interessant vonden.

Tabel 18.2

Evaluatie van de vragenlijst door de respondenten (N = 4885)^a

	gemiddelde waarde
Vond u het moeilijk om de vragen te beantwoorden?	2,68
Vond u de vragen duidelijk?	3,96
Heeft de vragenlijst u aan het denken gezet?	3,51
Vond u het onderwerp interessant?	3,78
Vond u het plezierig om de vragen in te vullen?	3,63

a Antwoorden gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = beslist niet, 5 = beslist wel).

Bron: SCP, DAN'18

Het definitieve LISS-databestand is eind september 2018 opgeleverd. De analyses in dit scr zijn uitgevoerd op de 4885 respondenten die beide delen van de vragenlijsten ingevuld hebben. Ook is onderzocht of er respondenten zijn die de vragenlijst niet naar waarheid ingevuld hebben, bijvoorbeeld door aan te geven dat ze uit meer dan drie landen afkomstig zijn. Zulke observaties zijn ook niet meegenomen in de analyses, gezien de hoge waarschijnlijkheid op onjuistheid van de ingevulde enquêteantwoorden. Dit meegenomen houden we een steekproef van 4881 personen over. We merken voor de volledigheid op dat

onze (technische) analyses van de verschillende dimensies van nationale identiteit op de uiteindelijk steekproef corresponderen met identieke analyses op het I&O-panel (zie hoofdstuk 7).

Tabel 18.3 geeft een overzicht van de algemene kenmerken van de gebruikte steekproef en relateert de steekproef aan de populatiekenmerken (Nederland als geheel). De cijfers van Nederland als geheel zijn van het CBS (peildatum 1 januari 2018). De tabel laat zien dat de steekproef in het algemeen representatief is voor Nederland (percentages tellen niet altijd op tot 100% door afrondingsverschillen). De spreiding van respondenten over de provincies komt overeen met de spreiding van de Nederlandse bevolking, waarvan de meeste Nederlanders in Zuid-Holland, Noord-Holland, Noord-Brabant en Gelderland wonen. We merken op dat de steekproef representatief is voor de politieke voorkeur die in Nederland in het algemeen te vinden is. Zoals in hoofdstuk 8 nader uiteengezet, komt het stemgedrag van de respondenten in hoge mate overeen met de uitkomsten van de Tweede Kamerverkiezingen in 2017. Gelet op de politisering van het debat rond nationale identiteit hechten we eraan deze politieke representativiteit van de steekproef expliciet te benoemen.

Tabel 18.3

Kenmerken van de steekproef versus de populatie als geheel^a

	N	aandeel van het totaal aantal respondenten (%)	Nederland als geheel (%)
totaal	4881	100	100
<i>geslacht</i>			
man	2289	46,9	50,0
vrouw	2592	53,1	50,0
<i>leeftijd</i>			
16-24 jaar	423	8,7	13,4
25-34 jaar	586	12,0	15,2
35-44 jaar	583	11,9	14,5
45-54 jaar	770	15,8	17,8
55-64 jaar	992	20,3	16,1
≥ 65 jaar	1527	31,3	22,9
<i>inkomen</i>			
< 1000 euro	1362	29,6	38,7
1000-2000 euro	1752	38,1	27,6
> 2000 euro	1482	32,3	33,6
<i>opleidingsniveau</i>			
laag	1350	27,7	30,9
gemiddeld	1662	34,1	38,2
hoog	1857	38,1	29,4
<i>provincie</i>			
Groningen	201	4,2	3,4
Friesland	202	4,2	3,8
Drenthe	116	2,4	2,9
Overijssel	324	6,7	6,7

Tabel 18.3

(Vervolg)

	N	aandeel van het totaal aantal respondenten (%)	Nederland als geheel (%)
Flevoland	119	2,5	2,4
Gelderland	657	13,6	12,0
Utrecht	353	7,3	7,5
Noord-Holland	679	14,0	16,6
Zuid-Holland	974	20,1	21,4
Zeeland	112	2,3	2,2
Noord-Brabant	759	15,7	14,7
Limburg	353	7,3	6,5
<i>achtergrond</i>			
Nederlandse achtergrond	3808	84,5	76,9
migratieachtergrond	700	15,5	23,1

- a Niet alle uitgesplitste groepen tellen op tot het totaal aantal respondenten (N = 4885), omdat bij sommige vragen ook 'anders', 'weet ik niet', 'dat wil ik niet zeggen', of 'onbekend' ingevuld kon worden. Deze antwoorden zijn niet opgenomen in de tabel. Het aandeel migranten van 23,1% voor Nederland is inclusief eerste- en tweedegeneratiemigranten en zowel westerse als niet-westerse migranten. Voor opleidingsniveau onderscheiden we drie groepen: laagopgeleid (hoogst behaalde diploma basisonderwijs of vmbo), middelbaar opgeleid (mbo, havo of vwo) en hoogopgeleid (hbo of wo). Inkomen verwijst naar het netto persoonlijk (niet huishouden) inkomen.

Bron: SCP, DAN'18 en CBS (peildatum 1 januari 2018)

In de analyses in de verschillende hoofdstukken wordt gebruikgemaakt van een weegvariabele. Dat zorgt ervoor dat de steekproef de samenstelling van de Nederlandse bevolking beter weerspiegelt. Voor de weging is gebruikgemaakt van poststratificatie [model is: leeftijd (< 25, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64, ≥ 65) × geslacht (m/v) × opleidingsniveau (laag, middelbaar, hoog)], waarbij de referentiecijfers zijn ontleend aan het CBS. Zodra we uitspraken doen over de gemiddelde score voor Nederland op een bepaalde vraag of dimensie (bv. in hoofdstuk 5, 7 en 8), maken we gebruik van de weegfactor. We merken op dat het toepassen van de weegfactor niet tot grote verschuivingen leidt in de uiteindelijke rangschikking van de scores op de vragen en de dimensies.

Ten slotte merken we op dat in hoofdstuk 8 de steekproefgegevens gekoppeld zijn aan andere kenmerken van respondenten, waardoor er minder dan 4881 respondenten zijn gebruikt in een beperkt aantal analyses. In hoofdstuk 8 staat in detail beschreven dat er geen selectie-effecten optreden bij de analyses op de kleinere steekproef. Dat wil zeggen dat de resultaten in hoofdstuk 8 niet beïnvloed zijn door de uitval van respondenten.

Analyses (fase 8)

De analyses zijn uitgevoerd door de auteurs die betrokken zijn bij de verschillende hoofdstukken van dit rapport. Alle hoofdstukken zijn door de redactie van het SCR gelezen en methodologisch bekritiseerd. Bovendien zijn alle hoofdstukken van commentaar voorzien

door onderzoekers van de afdeling methodologie van het SCP en ook gelezen door twee collega's die geen deel uitmaakten van de redactie. Dat commentaar is verwerkt. Ten slotte zijn de resultaten tweemaal plenair gepresenteerd aan alle auteurs die betrokken zijn bij dit SCR. De analyse van de data en het beschrijven van de belangrijkste bevindingen heeft plaatsgevonden in de periode september 2018 tot en met maart 2019. In april 2019 was de eerste ruwe versie van het gehele SCR afgerond. Na redigeren is het SCR in juni 2019 publiek gemaakt.

18.7 Afzonderlijke deelonderzoeken

De DAN-enquête is hoofdzakelijk gebruikt bij de analyses in de hoofdstukken 5, 6, 7 en 8. Bovendien is de DAN-enquête gebruikt voor hoofdstuk 12 (cultureel erfgoed), hoofdstuk 13 (landschap) en hoofdstuk 14 (instituties). Voor een aantal hoofdstukken is aanvullend onderzoek gedaan (dit betreft hoofdstuk 3, 10, 11, 15 en 16). In elk hoofdstuk staan de details van deze aanvullende onderzoeken beschreven. Ten behoeve van de volledigheid vatten we hier de belangrijkste kenmerken van die afzonderlijke deelonderzoeken samen. Hoofdstuk 3 baseert zich op een analyse van de geschreven media en Twitter-accounts. Geschreven media zijn geanalyseerd met behulp van LexisNexis en gebruikmakend van de volgende zoektermen: nationale identiteit, Nederlandse identiteit, gewone Nederlander, Nederlandse/Hollandse mentaliteit, Nederlandse/Hollandse volksaard, typisch Holland(s), typisch Nederland(s). Met deze zoektermen is in de periode van 1 juni tot 1 augustus 2018 in de database van LexisNexis gezocht. De uiteindelijke database bevat 113 artikelen. Hiervan zijn er 101 artikelen uniek; de overige twaalf artikelen zijn dubbelplaatsingen, zoals artikelen die zijn verschenen in verschillende regionale kranten. *NRC Handelsblad* en *NRC Next* zijn als een en dezelfde krant beschouwd, waardoor identieke artikelen die (vrijwel automatisch) in beide kranten zijn gepubliceerd slechts één keer zijn meegeteld. Om aan te sluiten bij de analyse van de traditionele media zijn voor de Twitter-analyse dezelfde zoektermen gebruikt als voor de krantenanalyse. Ook is dezelfde zoekperiode (1 juni tot 1 augustus 2018) gehanteerd. In deze periode is naar tweets gezocht waarin de eerdergenoemde zoektermen voorkwamen. Na filteren van dubbele tweets blijven meer dan 200 unieke tweets (ruim 1000 inclusief retweets) over die gebruikt zijn in de analyse. Deze unieke tweets zijn onderverdeeld in 65 unieke tweets over 'de nationale identiteit' of 'de Nederlandse identiteit', 13 unieke tweets over de 'Nederlandse mentaliteit' of 'Nederlandse volksaard'; 39 unieke tweets over de 'gewone Nederlander', en 99 unieke tweets over 'typisch Nederland(s)' of 'typisch Holland(s)'.

Hoofdstuk 10 is naast historisch bronnenonderzoek gebaseerd op vier focusgroep-gesprekken met buitenlandse expats die in Nederland verblijven. De nadruk lag in de gesprekken op het benoemen van in hun ogen typisch Nederlandse kenmerken. In de eerste twee weken van juni 2018 zijn er gesprekken gevoerd met expats in Nijmegen, Amsterdam, Eindhoven en Den Haag. De meeste van de deelnemers waren alleenstaand, in de dertig en werkend. In totaal hebben 28 mensen deelgenomen aan deze groepsgesprekken. Ze woonden maximaal vijf jaar in Nederland en beheersten de Engelse taal goed. Ze waren

afkomstig uit westerse landen (Europa, de vs en Australië) en de verdeling man/vrouw was fiftyfifty. De gespreksleidster is afkomstig uit de Verenigde Staten. Ze woont al 28 jaar in Nederland en spreekt vloeiend Engels en Nederlands. De deelnemers hoefden niets te vertellen over persoonlijke details zoals waar ze werken. De voertaal van de gesprekken was Engels.

Hoofdstuk 11 maakt gebruik van een dataverzameling waarvan de vragenlijst is gebaseerd op een afgeleide en sterk ingekorte versie van de vragenlijst uit de DAN-enquête zoals in het voorgaande beschreven, met zowel een aantal open als gesloten vragen. Het primaire verschil met de DAN-enquête betreft de representativiteit. Omdat de steekproef in hoofdstuk 11 voornamelijk bestaat uit hoogopgeleide Nederlandse expats in het buitenland, die geworven zijn via het netwerk van Nederlandse ambassades, kunnen we deze resultaten niet veralgemeniseren naar de gehele Nederlandse bevolking wonende in het buitenland. Dat is ook niet het doel, maar het is goed om dat nogmaals te vermelden. We hebben voor dit onderzoek Nederlandse ambassades benaderd uit de negen landen waar de meeste Nederlanders wonen: Australië, België, Canada, Duitsland, Frankrijk, Spanje, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Zwitserland. Uiteindelijk is de enquête ingevuld door 1416 expats. De gemiddelde leeftijd van de deelnemers bedraagt 52 jaar, variërend van gemiddeld 41 jaar voor Nederlanders die in België wonen tot 63 jaar voor Nederlanders die in Frankrijk de enquête hebben ingevuld. Verder is 62% van de deelnemers vrouw en 14% heeft naast de Nederlandse nationaliteit ook nog een andere nationaliteit.

Hoofdstuk 15 baseert zich onder meer op focusgroepgesprekken met jongeren en combineert deze kwalitatieve gegevens met kwantitatieve informatie uit het Survey Integratie Migranten (SIM) zoals dat door het SCP in 2015 is afgenomen. De zes focusgroepgesprekken vonden plaats in Rotterdam en Zwolle. In alle gevallen waren de deelnemende jongeren onder de 25 jaar. In totaal hebben er 37 jongeren meegedaan aan de gesprekken. De groepen waren ingedeeld naar opleidingsniveau. Alle gesprekken werden geleid door vrouwelijke gespreksleiders, van wie twee een niet-Nederlandse achtergrond hadden.

Hoofdstuk 16 combineert informatie uit de DAN-enquête met focusgroepgesprekken. Er zijn voor dit hoofdstuk zeven groepsgesprekken georganiseerd met inwoners van drie regio's, te weten de oostelijke mijnstreek in Zuid-Limburg, Rotterdam, en 't Gooi. In totaal hebben 55 mensen meegedaan aan deze gesprekken. Zoals gebruikelijk in focusgroepgesprekken zijn deelnemers verdeeld op basis van opleidingsniveau. In Rotterdam heeft een focusgroepgesprek plaatsgevonden met inwoners afkomstig uit Limburg, om zo regionale contrasten te onderzoeken. De werving van de respondenten vond in april en mei 2018 plaats en de groepsgesprekken in de laatste twee weken van mei 2018. Voor de regio Limburg en de Limburgse Rotterdammers is gekozen voor gespreksleiders met een niet-Randstedelijk accent.

18.8 Conclusie

Speciaal voor dit SCR heeft het SCP de enquête Denkend aan Nederland (DAN) ontwikkeld en uitgezet. Dat proces is gestart in augustus 2017 en heeft geresulteerd in een nettosteek-

proef van bijna 5000 Nederlanders. Uniek is dat de maatschappelijke en wetenschappelijke discussie over nationale identiteit hiermee aangevuld kon worden met de mening van de burger. Deze grootschalige empirische benadering van het burgerperspectief op nationale identiteit en identificatie met Nederland is uniek. De DAN-enquête is bovendien aangevuld met kwalitatieve informatie. Op basis van expertinterviews en focusgroepgesprekken door het hele land hebben we de kwantitatieve informatie uit de enquête verrijkt met inzichten uit discussies met burgers en academische experts. De rijkdom aan informatie die dit proces heeft opgeleverd, is bijeengebracht in de voorgaande zeventien hoofdstukken van dit rapport. Dit laatste hoofdstuk heeft de belangrijkste methodologische aspecten van het onderzoek samengevat.

Noten

- 1 Zoals doorlopend in dit SCR is aangegeven, is het onmogelijk om 'dé' nationale identiteit van Nederland te meten. Wat we hiermee bedoelen te zeggen, is dat het doel was om een reeks vragen te ontwikkelen die zo goed mogelijk in kaart brengt wat mensen kenmerkend vinden voor Nederland, wat past bij hun beeld van Nederland, in hoeverre zij zich identificeren met Nederland en welke aspecten van de mate en vorm van identificatie met Nederland relevant zijn voor mensen in Nederland.
- 2 Vrijheid van meningsuiting (art. 1), Vrijheid van godsdienst en uitoefening daarvan (art. 1 en art. 6), Vrijheid van pers (art. 7), Vrijheid van onderwijs (art. 23), en Vrijheid van vereniging (art. 8) zoals omschreven in hoofdstuk 1 van de Nederlandse Grondwet.